

Nehcü'l-Ferâdîs'in Kazan Nüshası Üzerine

Ayşe ŞEKER¹

Öz

Nehcü'l-Ferâdîs, kırk hadis türünde yazılmış mensur bir eserdir. Kerderli Mahmud bin Ali tarafından 759'dan önce yazıldığı düşünülmektedir. Eser, her biri onar fasıldan oluşan dört bapta meydana gelir. Birinci bapta Hz. Muhammed'in hayatı ve faziletleri, ikinci bapta dört halife, ehl-i beyt ve dört imamın faziletleri, üçüncü bapta insanı Allah'a yaklaştıran ameller ve son bapta ise insanı Allah'tan uzaklaştıran ameller anlatılmaktadır. Her fasıl bir hadisle başlar ve bu hadisin Türkçe tercümesi verildikten sonra tanınmış İslam âlimlerinin eserlerinden bu hadisle ilgili görüşlere, hikâyelere yer verilir. Edebî bir gaye güdülmeden sade ve açık bir üslupla kaleme alınan eserin pek çok nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan bazıları üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yeni Cami nüshası János Eckmann tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmış, Eckmann'ın metin ile ilgili notları Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar'ın düzenlemeleriyle bilim dünyasına sunulmuş, Aysu Ata tarafından da metnin dizini hazırlanmıştır. Gülden Sağol Yüksekaya, Yeni Cami nüshası ile Paris nüshasının tenkitli metnini doçentlik tezi olarak sunmuştur. Nehcü'l-Ferâdîs'in Kastamonu'da bulunan nüshası giriş, metin, tıpkıbasım ve gramatik inceleme, dizin ve sözlük olarak iki cilt hâlinde Ergün Acar tarafından yayımlanmıştır. Çalışmamızda, Nehcü'l-Ferâdîs'in Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi 60261 numarada kayıtlı bulunan nüshası üzerinde durulacak, nüsha hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar kelimeler: Nehcü'l-Ferâdîs, Mahmud bin Ali, Kazan nüshası.

On the Kazan Manuscript of the *Nehcü'l-Ferâdîs*

Abstract

The *Nehcü'l-Ferâdîs* is as a prose work, written in forty hadith form. It is thought to have been written by Kerderli Mahmud bin Ali, before 759. The work consists of four parts, each consisting of ten chapters. The first part is about the Prophet Muhammad's life and virtues, the second part is about Four Great Caliphs, Ahl al-bayt and the virtues of the Four Imams, the third part is about actions that have become close people to Allah, and the last part is about actions that remove people from Allah. Each chapter begins with a hadith. And after the Turkish translation, given some stories and views about the hadiths, from the works of famous Islamic scholars. There are many manuscripts of the work taken in a plain and open style without a literary purpose. Several works have been done on some of these manuscripts. The New Mosque manuscript was published by János Eckmann as a facsimile, and Eckmann's notes about the text were presented to the world of science by the regulations of Semih Tezcan and Hamza Zülfikar, and the text's index was also prepared by Aysu Ata. Gülden Sağol Yüksekaya presented the critical text of the manuscripts of the New Mosque and Paris, as an associate professor thesis. *Nehcü'l-Ferâdîs*'s manuscript in Kastamonu was published by Ergün Acar in two volumes as introduction, text, facsimile and grammatical examination, index and dictionary. In this work, *Nehcü'l-Ferâdîs*'s manuscript in the Kazan State University Library, number of 60261, will be discussed, and some information will be given about the manuscript.

¹ Dr. Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Türk Dili Bilim Dalı/ Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, ayseker87@gmail.com [Makale kayıt tarihi: 11.7.2018-kabul tarihi: 15.8.2018]

Key words: Nehcü'l-Ferâdîs, Mahmud bin Ali, Kazan Manuscript.

Giriş

Harezmi Türkçesinin dil özelliklerini taşıyan önemli eserlerden biri olan Nehcü'l-Ferâdîs, kırk hadis tercümesi türünde yazılmış dinî-didaktik bir eserdir. Eserin bu türde yazıldığı da müellif tarafından girişte belirtilmiştir. A. Caferoğlu eserin siyer-i nebî türünde olduğunu belirtirken (Caferoğlu, 1958, c. II, s. 113), A. Karahan içerik bakımından Türk edebiyatı sahasında ilk kırk hadis tercümesi örneği olduğunu söyler (Karahan, 1991, s.143). E. N. Nadjip ise bu görüşe katılmayıp *Nehcü'l-Ferâdîs*'in büyük ve orijinal bir eser olduğunu savunur (Nadjip 1977, 41).

Nehcü'l-Ferâdîs, her biri onar fasıldan oluşan dört bapta meydana gelir. Birinci bapta Hz. Muhammed'in hayatı ve faziletleri, ikinci bapta dört halife, ehl-i beyt ve dört imamın faziletleri, üçüncü bapta insanı Allah'a yaklaştıran ameller ve son bapta ise insanı Allah'tan uzaklaştıran ameller anlatılmaktadır. Her fasıl bir hadisle başlar. Bu hadisin Türkçe tercümesi verildikten sonra tanınmış İslam âlimlerinin eserlerinden bu hadisle ilgili görüşlere, hikâyelere yer verilir.

Nehcü'l-Ferâdîs'in Nüshaları

İstanbul Nüshası: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 879 numarada kayıtlı olan nüsha, Z. V. Togan tarafından bulunup ilim âlemine tanıtılmıştır (Togan, 1928, s. 315-345). 444 sayfadan oluşan yazmanın her sayfasında 17 satır bulunur. Tam ve harekeli bir nüshadır. Müellif adı, yazılış yeri ve yılı belli değildir. Hatimede müstensihin Muhammed b. Muhammed b. Hüsrev el-Harezmi olduğu belirtilmiştir (444/13-16). Hatimede kayda göre müstensih Muhammed b. Muhammed b. Hüsrev el-Harezmi, istihzah müellifin ölümünden üç gün sonra yani 6 Cemaziye'l-Evvel 761 (25 Mart 1360 Çarşamba) tarihinde tamamlamıştır. Buna göre müellifin ölüm tarihi 22 Mart 1360 Pazar olarak hesaplanabilir. Yeni Cami nüshası János Eckmann tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmış (Eckmann, 1956), Eckmann'ın metin ile ilgili notları Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar'ın düzenlemeleriyle bilim dünyasına sunulmuş (Eckmann, tarihsiz, yay. S. Tezcan, H. Zülfikar), Aysu Ata tarafından da metnin dizini hazırlanmıştır (Ata, 1998).

Paris Nüshası: Paris Bibliothèque Nationale, 1020 numarada bulunan nüshayı E. Blochet'in kataloğunda (Blochet, 1933, s. 132-133) yazma ile ilgili verdiği bilgilere dayanarak bizlere sunan kişi J. Eckmann'dır (Eckmann, 1963, s. 157-159). 307 sayfadan oluşan nüsha harekeli değil fakat okunaklıdır. Nüshanın başı ve sonu eksiktir. Birinci babın üçüncü faslının son kısmı ile başlayıp üçüncü babın ikinci faslı ile bitmektedir. Başı ve sonu eksik olduğu için eserin adı, müellifi, müstensihi, yazılış ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır (Sağol [Yüksekkaya], 2002, s. 809). Gülten Sağol Yüksekaya, Yeni Cami nüshası ile Paris nüshasının tenkitli metnini doçentlik tezi olarak sunmuştur (Sağol [Yüksekkaya], 1998).

Ş. Mercanî Nüshası: Kazanlı Türk bilgini Şihabeddin Mercanî'nin kütüphanesinde bulunan fakat sonradan ortadan kaybolan nüshadır. Mercanî, *Kitâbu Müstefâdü'l-Ahbâr fi-Ahvâli Kazan ve Bulgar* adlı eserinin birinci cildinde bu yazmadan bahsetmiştir (Mercanî 1885, c. I, s. 15-16). H. 759 yılında istinsah edilen nüshada müellif adı kayıtlıdır. Bilim dünyası *Nehcü'l-Ferâdîs*'i ilk kez bu yazma ile tanımıştır (Nadjip, *a.g.m*, s. 30).

Yalta Nüshası: 1928'de Kırım'da bir kitapçıda bulunup Yalta Doğu müzesi için satın alınan yazma, müze müdürü Yakup Kemal tarafından tanıtılmıştır (Yakup Kemal, 1930). Yazma 29x19 cm ölçülerinde

olup 549 sayfadan oluşur. Her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Nüsha, *Nehcü'l-Ferâdis*'in ilk iki babını içermektedir. Yazmanın ilk sayfası kaybolmuş, 2. ve 3. sayfaları ise harap olmuştur. 792 yılında Kasım bin Muhammed tarafından istinsah edilen nüshada müellif ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Nüshaya sonradan ilâve edilen ve tahrip olmuş yaprakların tamiri için kullanılan kâğıt, XVII. asrın sonlarında kullanılan bir kâğıt tipidir. Bu yazma günümüzde kayıptır (Nadjip, *a.g.m.*, s. 31-32).

St. Petersburg (Leningrad) Nüshaları: E. N. Nadjip makalesinde Leningrad'daki SSCB İlimler Akademisi'nin Şarkiyat Enstitüsü bölümünde *Nehcü'l-Ferâdis*'in iki nüshası olduğundan bahsetmektedir. Bu yazmalar 1934'te Kazan'daki Vahidov Kütüphanesi'nden getirilmiştir. Her iki yazma da eksiktir. 316 numarada bulunan yazma birinci babın dördüncü faslı ile başlamaktadır. B 2590 numaradaki yazmanın ise başı ve sonu eksiktir. (Nadjip, *a.g.m.*, s. 35-36)

Kastamonu Nüshası: Kastamonu'da Halit Holtacı'nın kütüphanesinde bulunan nüshayı bilim dünyasına tanıtan kişiler Eyüp Akman ve Tuncay Sakallıoğlu'dur (Akman, Sakallıoğlu, 2013). Bu nüsha, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bilinen tek nüshadır. H. 869 (1465) tarihli yazmanın müstensihî ya da musannifi hakkında bilgi yoktur. Tam bir nüsha olup harekeli nesihle yazılmıştır. 733 sayfadan oluşan eserin 2 sayfası 14 satır, 3 sayfası 16 satır, diğer sayfaları ise 15 satırdan oluşmaktadır (Acar, 2018, s. xii). Nüsha, giriş, metin, tıpkıbasım ve gramatik inceleme, dizin ve sözlük olarak iki cilt hâlinde Ergün Acar tarafından yayımlanmıştır (Acar, 2018).

Kazan Nüshaları: Kazan'da *Nehcü'l-Ferâdis*'in üç nüshası bulunmaktadır. Bu üç nüsha B. A. Yafarov tarafından tanıtılmıştır (Yafarov, 1949).²

Nüshalardan biri Kazan Devlet Pedagoji Enstitüsü 12100 numarada bulunmaktadır. H. 1185 (1771-1772) tarihli olan yazma, 532 sayfadan oluşur. İlk beş sayfası sonradan eklenmiştir. Müstensih Feyzullah Caferoğlu, eserin sonunda nüshayı hocası Molla Selimcan Dost-Muhammed'in oğlu için bir rubleye istinsah ettiğini bildirmektedir (Nadjip, *a.g.m.*, s. 35).

İkinci nüsha, Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi 3060 numarada kayıtlıdır. 28 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında 29 satır vardır. Yazmanın kâğıdı XVIII. yüzyılın ikinci yarısına aittir (Nadjip, *a.g.m.*, s. 35).

Bizim çalışmamızda bahsedeceğimiz üçüncü nüsha ise Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi 60261 numarada bulunmaktadır. Bu nüsha zamanında Prof. Gotvald'a ait iken 1928 yılında Gotvald'ın son varisleri tarafından Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesine hediye edilmiştir (Nadjip, *a.g.m.*, s. 34-35). 536 sayfadan oluşan eser, nesihle yazılmış olup 18x30 ölçülerindedir. Bazı varaklar (2, 21, 22, 23, 27, 28, 30 gibi) başka bir yazı ile yazılmış olup yazmaya sonradan eklenmiştir. 2. babın 9. faslında eksik kısım bulunmaktadır ve 3. bapta 3. faslın sonu ve 4. faslın başı eksiktir. Nüshada tamir edilen varaklar bulunmaktadır (1-20, 24, 25 gibi). 264. varakta müellif ile ilgili bazı bilgiler verilmiştir. Burada verilen bilgiler, Ş. Mercanî'nin elindeki nüshadan verdiği kayıtlı örtüşmektedir. Yine aynı varakta 759 tarihi kayıtlıdır. Eserde bap ve fasıl adları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüsha harekesizdir. Sadece Arapça hadis ve ayetler harekelenmiştir. Genel olarak ilk 20 varakta 17, diğer varaklarda ise 19 satır bulunmaktadır.

Nüşanın dil özelliklerinden kısaca bahsedecek olursak:

² Yafarov'un bu tanıtımı için bk. Nadjip, *a.g.m.*, s. 34-35.

/ d / li ve /y/ li şekiller birarada bulunur.

Aṭınıñ tört **adaḳı** (11) yerge kömüldi. [15b]

(3) **Ayaḳ[ı]nı** ol teşükge ḳoḳuttı [16a]

Hâl eklerinden önceki zamir n'sinin türemediği örnekler görülmektedir.

(8) Receb ay[ı]nıñ yétiñçi kün cum'a tüninde érdi kim Hırā **taḡıda** ḡār içinde érdi kim (9) Cebrā'ıl 'ahm zāhir boldı. [4a]

(9) Taḳı oyḡandım, baḳar men yüzüm taḳı meḡasinim cümlesi ezilmiş közüm **yaşıdın** [71b]

Yönelme hâli eki +a/ +e şekliyle de karşımıza çıkar.

(2) Yana Peyḡāambar 'aleyhi's-selām aydı: Bir kün Hır[ā] **taḡına** bardım. [7a]

(16) Érte boldı. Baḳarlar, yüz atlıḡ taḡ **tüpine** yéttiler. [15b]

Geniş zamanın olumsuzu –mas/-mes eki daha yaygın olarak kullanılmıştır.

Aytur: (13) Muḡammed ḳarḡuşı ḡalḡa elbette téḡmedin **ḳalmas**, térler. [11a]

Munıñ téḡ mu'cize peyḡāambarlardın özge- (15) de **bolmas**. [17a]

Aynı kelimenin çift dudak w'si ve diş dudak v'si ile yazılmış şekilleri mevcuttur.

(12) Bizler **suvsaduḳ**, cānvarlar taḳı **suvsadılar**, tédiler érse Peyḡāambar 'aleyhi's-selām **suw** tiledi. (13) **Suv** berdiler érse Peyḡāambar 'aleyhi's-selām ol **suv** birle yundı. [31b]

Ḳayu kim érse (17) Ebū Bekrni **sewgey** taḳı 'Ömerni **sevmegey**, Ebū Bekr aña suw bermes taḳı ḳayu kim érse 'Ömerni [45b] **sevgey** taḳı Ebū Bekrni **sevmegey**, 'Ömer aña suw bermegey [45a/45b]

-madın/-medin zarf fiilinin –mayın/-meyin şekli de mevcuttur.

(7) Ey Ebū Sufyān, bu kelmişde seni helāk **ḳılmayın** ḳaytmaḡay men témiş sen. [23b]

Ḥamr içmeñ kim (10) Ḥaḳ te'ālā ḡamrını ḡarām ḳılıp turur tép taḳı özleri içer érdiler taḳı né kim fişḳ fücür, yaman (11) işler bar érse ḡalāyıḳnu yıḡar érdiler taḳı özleri **yıḡılmadın** ḳılır érdiler. [47b]

Ayrılma eki olarak -dın/-din'in yanında -dan/-den'i de görmekteyiz.

Yana bir ḳavm (15) za'ıfalarını körer men tamuḡ içiñe **saçından** asılıp dimāḡı ḳaynayur érdi. [48a]

Biri **suwdın** taḳı biri **sütdin** taḳı biri **ḡamrdın** taḳı (12) biri 'aseldin. [45b]

Sonuç

Türk dili tarihi içinde önemli bir yere sahip olan *Nehcü'l-Ferâdis*'in sade ve anlaşılır olması dolayısıyla ona yakın nüshası bulunmaktadır. Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi 60261 numarada bulunan

nüsha, *Nehcü'l-Ferâdis*'in bu zamana kadar bilinen nüshalarıyla içerik ve bölümler bakımından aynıdır fakat diğer nüshalardaki eksik ya da yanlış yazılan kısımları tamamlayıcı niteliktedir. *Nehcü'l-Ferâdis*'in nüshalarının tek tek incelenmesi ile dönemin dil özellikleri daha net bir şekilde ortaya konabilecektir.

Kaynakça

- Acar, Ergün (2018). Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir *Nehcü'l-Ferâdis* (Giriş-Metin-Tıpkıbasım) I, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akman, Eyüp, Sakallıoğlu, Tuncay (2013). “*Nehcü'l-Ferâdis*'in Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Yeni Bir Nüshası: Kastamonu Nüshası”, *Türk Dili Dergisi*, c. CV, sayı 739:78-80.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis*. Uştmahlarnın Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu). III. Dizin-Sözlük, Ankara: TDK Yayınları:518.
- Bloch, E. (1933), *Catalogue des manuscrits turcs*, II, Paris.
- Caferoğlu, A. (1958). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: İÜEF Yay., c. II.
- Eckmann J. (1956). *Nehcü'l-Feradis* I, Tıpkıbasım. Önsözü yazar: János Eckmann, Ankara: TDK Tıpkıbasımlar Dizisi 35.
- Eckmann, J. (1963). “*Nehcü'l-Feradis*'in Bilinmeyen Bir Yazması”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*.
- Eckmann, J., Çevriyazı (Tarihsiz). *Nehcü'l-Ferâdis*. Uştmahlarnın Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu): II Metin, Yay. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, Ankara: TDK Yay.
- Karahan, A. (1991). *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay: 284.
- Mercanî, Ş. (1885). *Kitâbu Müstefâdü'l-Ahbâr fî-Ahvâli Kazan ve Bulgar*, c. I., Kazan.
- Nadjip, E. N. (1977). “*Nehcü'l-Feradis* ve Dili Üzerine”, çev. Nazif Hoca, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XXII, İstanbul, s. 29-44.
- Sağol [Yüksekkaya], G. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis: İlk İki Bap (Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük, Dizin, Arapça İbareler)*, Basılmamış Doçentlik Çalışması.
- Sağol [Yüksekkaya], G. (2002), “Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi ile Yazılan Eserler”, *Türkler*, 5, Yeni Türkiye Yay., s. 804-813.
- Togan, Z. V. (1928). “Harezmi'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler”, *Türkiyat Mecmuası* II, Ankara, s. 315-345.
- Yafarov, B. A. (1949). *Literatura Kamsko-Voljkih Bulgar X-XIV vv. i rukopis 'Nahc al-Faradis'*, Kand. Diss. Kazan.
- Yakup, Kemal, (1930). *Tyurko-tatarskaya rukopis' XIV veka "Nehju'l-feradis"*, Önsözü yazar: A. Samoyloviç, Yaltinskiy Ob'edinenny Kraevedçeskiy Muzey, Simferopol.